

АЙБСИЗ АЙБДОРЛАР

Мустақиллик шарофати билан жумҳуриятимиз тарихининг жуда кўп ўқилмаган ва ҳатто ҳеч қандай манбааларда ёзилмаган қисмини ўрганишга имкониятлар яратилди. Тарихимизнинг «оқ доғлар»

билан қопланган мавзуларидан бири етмиш йилдан буён қора тамга босиб келинаётган босмачилик ҳаракати ва юрт мустақиллиги учун курашган «босмачи»лар фаолиятидир.

Ўзбек тилида «босмачилик»нинг луғавий маъноси аниқ. Аммо у қандай қилиб ўз эрки учун курашган кишилар гуруҳининг номига айланди? Рус тарихчиларидан бири П. Кушневнинг «Босмачилар кимлар» деган мақоласида уларга қуйидагича баҳо берилади: «Босмачи» сўзи маҳаллий ўзбекча сўз бўлиб қароқчи деганидир, бу номни биз берган эмасмиз (яъни руслар берган эмас, демоқчи — У. Р.) Бу ўлка Россия томонидан босиб олинмасдан олдин ҳам тоғ йўлларида, дарё кечувларида ва катта йўлларда қароқчилар (босмачилар) савдо қарвонларини, айрим шахсларни талаш билан шуғулланиб келганлар. Бу тўдалар инқилобдан кейин катта кучларга бирлашиб, қишлоқларни ва ҳатто шаҳарларни босиб олдилар. Қизил Армияга қарши, большевикларга қарши курашдилар, шундай қилиб «босмачилик» ҳаракати кенг авж олди».

Олимнинг бу саяз фикри ҳақиқатдан анча узоқ, чунки П. Кушнев айтган инқилобдан олдинги «босмачи» (қароқчи) тўдалар билан инқилобдан кейинги қаршилик ҳаракати иштирокчилари ўртасида катта фарқ бор. Биринчидан, бундай қароқчи тўдалар фақат Ўрта Осиёда эмас, балким Россияда ҳам, Кавказ ортида ҳам, қолаверса, дунёнинг барча денгиз ва океанларида бор эди. Уларнинг фаолияти ва қилмишлари бутунлай бошқа мақсадларга қаратилган эди. Ҳақиқатдан ҳам бундай қароқчи тўдаларнинг ёвузликларидан жамият анча зарар кўрган ва одамлар улардан нафратланганлар. Шу боис халқ уларни қувватламаган ва уларга эргашмаган. Уларни ҳақиқий қароқчи десак бўлади.

Аммо инқилобдан кейинги вужудга келган қаршилик ҳаракати гуруҳларига бундай иборани ишлатиш асло мумкин эмас. Чунки улар ўзгалар ерини ва бойлигини талаш учун тўпланган қора кучлар бўлмай, балким ўз Она ери, шон-шухрати, ор-номуси ва муқаддас эътиқодини оёқ ости қилаётганларга қарши курашган фидойилардир. Бўлмаса ҳозиргача «алданган, зўрлаб қўшинга киритилган» деб айтиб келинган халқ оммаси уларнинг орқасидан эргашмаган, уларни қўллаб-қувватламаган бўлар эди. Айрим маълумотларга қараганда, жумҳуриятимиздан икки миллионга яқин маҳаллий аҳоли

шу қаршилик ҳаракатида иштирок этганлар. Шундай экан, бу ҳаракатнинг ҳақиқий ўз номини олиши ва тўлиқ ёритилиши ҳозирги тарихчиларнинг зиммасида турибди.

Биз баён этмоқчи бўлган воқеалар ҳам шу тарихий ҳақиқатдан бир заррадир холос! Қаршилик ҳаракатининг Бухоро ўлкасидаги йирик вакилларида бири ғиждувонлик машҳур ислом дини намояндаси, халқ орасида ўзининг ҳақиқат пешволиги, адолатли ва собитлиги билан машҳур ислом лашкарлари қўмондони Мулла Абдул Қаҳҳордир. Мулла Абдул Қаҳҳор Ғарбий Бухородаги қаршилик ҳаракатининг қўмондони сифатида ўз халқининг озодлиги учун курашди.

Маълумки Бухоро Амири Саид Олимхон Қизил Армиянинг қирғинбарот ҳужумига бардош беролмай шаҳарни тарк этади ва 1921 йил апрелида Афғонистондан паноҳ топади. Аммо у большевизм билан курашни асло тўхтатмайди. Унинг бу курашида Лақайдан чиққан Иброҳимбек катта шухрат қозониб бутун Шарқий Бухорода Совет ҳокимиятини тугатади. Унинг бу ғалабасидан руҳланган Ғарбий Бухоро халқи, айниқса Бухоро, Ғиждувон, Пармез, Вобкент, Ван-

розе ва Қоракўл аҳли Олимхонга нома юбориб, Ғарбий Бухорога ҳам махсус қаршилик ҳаракатининг қўмондонини тайинлашни сўрайдилар. Бу талабларга жавобан бухороликлар ҳурмати қозонган Мулла Абдул Қаҳҳор у ерга «Ислом лашкарлари» қўмондони этиб тайинланади ва у 1921 ёздан бошлаб Ғарбий Бухорода советларга қарши муҳофаа тадбирларини олиб боради.

Мулла Абдул Қаҳҳор Бухорони рус қўлидан тортиб мустақилликни қўлга киритиш учун катта миқдорда қўшин тўплайди. Унга Бухородан 6000, Ғиждувон, Ванрозе, Вобкент, Шофиркон, Пермездан 2000 тадан, Лағлақадан 2500, Баҳоваддиндан 2000, жами 25000 киши қўшилади. У тенгсиз жангларда ғалаба қозониб, Ғиждувонни эгаллаб, Нурота ва Кармана томон юриш бошлайди ва Ғарбий Бухорода шўро ҳокимиятини тугатади. Бухоро халқ Шўролар ҳукумати турли йўллар билан халқ ҳаракатига қарши шафқатсиз курашга бел боғлаб Москва ва Тошкентдан катта миқдорда ҳарбий ёрдам сўрайди. Шўро қўшинлари қаршилик ҳаракатини тўхтатиш учун қаттиқ жанг бошлайди.

— «Банда» мисанлар?
— Ҳа, худонинг бандасимиз.
— Бандалар ҳисба олиниб, отиб ташлансин!
Босмачиликка қарши курашиш баҳонасида ялангоёқ, қўл учидан кун кўришга мажбур бўлган юзлаб мана шундай бечоралар граждандар уруши йилларида «йирик босмачилар гуруҳи» сифатида отиб ташланган.

Мулла Абдул Қаҳҳор ҳам ўз қўл остидаги туманларни ҳимоя қилишга жадал қилишди. Лекин Қизил Армия қудратли кучга ва қурол-аслаҳаларга эга бўлгани учун Мулла Абдул Қаҳҳорнинг лашкарлари бардош беролмай аста-секин чекина бошлади ва унинг қаршилик кўрсатиш доираси қисқариб, тенгсиз жангларда катта қурбонлар бера бошлади.

1922 йил 15 декабридан 1923 йил 1 январигача Мулла Абдул Қаҳҳор лашкарлари ва Қизил Армия қўшинлари ўртасидаги тўхтовсиз жангларда Ватан фидойилари кескин зарбаларга учраб, турли томонга тарқалиб кетди. 15 декабр куни эса Зандоне туманида бўлган жангда Мулла Абдул Қаҳҳорнинг асосий армияси тор-мор этилади. 26 декабрида Жондор қишлоғи яқинида Жўра Амин бошчилигидаги қўшинларга қўққисдан ҳужум қилинди ва улардан шафқатсизларча ўч олинди, 28 декабрида эса Баҳоваддин қишлоғида қўрбоши Омон Хўжа қўшинлари ҳам тор-мор этилади. 1923 йил 1 февралда Вобкентнинг ғарбидаги Исфаҳон қишлоғини қўриқлаб турган Абдул Қаҳҳор қўшинларига ҳужум уюштирилиб, 28 киши нобуд қилинади ва бош қўмондон яна қочишга мажбур бўлади.

Мулла Абдул Қаҳҳор ғарчанд эгаллаб турган томонларида ислом ва шариат қонуниларини ҳимоя қилиб аҳли-райятни тинч турмушга чорлайди. Қизил Армия бўлинмалари ҳамма ерга ўз айғоқчиларини юбориб, мазкур туманларни унинг қўлидан тортиб олишга ҳаракат қиларди.

Жумладан, 1923 йил 30 мартдан 31 мартга ўтар кечаси Қизил Армия Ҳазорада турган Абдул Қаҳҳор қўшинларига тўсатдан зарба бериб, уларни Зарафшон дарёсигача сиқиб борди ва қўшинининг кўпчилигини қириб ташлади, натижада 15 кишигина дарёнинг ўнг қирғоғига ўтиб олишга улгурди холос. 150 киши дарёга чўкиб кетди.

Ўлганлар ичида Мулла Абдул Қаҳҳорнинг беш қўрбошиси бор эди. Бу мағлубиятдан сўнг Абдул Қаҳҳор Нуротадан паноҳ топди, лекин 4 апрел куни қизиллар унинг қароргоҳини аниқлаб тўсатдан яна ҳужум қиладилар, қаршилик ҳаракати қатнашчилари кўп талофот кўради. Абдул Қаҳҳор эса Қизилқумга бориб бир амаллаб жон сақлаб қолади. Ўша куни Хўжа Заъфарон туманида «Ислом лашкарлари» таркибидаги яна бир тўда, қизиллар томонидан қириб ташланади.

Мулла Абдул Қаҳҳорнинг қўл остидаги қўшини анча заифлашиб боради, чунки у зўравонлик билан куч тўплаш тарафдори эмас эди, фақатгина ислом ва юрт ҳимоячилари сифатида ғазовотга чиққанларни ўз қўшинига қабул қиларди, холос. 1923 йил май — июн ойларида Қизил Армия «Ислом лашкарларига» яна бир неча маротаба зарба берди. Жумладан, Ғиждувон туманида қўриқчилик қилиб турган Абдул Қаҳҳорнинг қўрбошиларидан бири Бойқаро 1 июн куни Қизил-тепа поезд бекати орқали қизиллар томонидан бўлган ҳужумга бардош беролмай тор-мор этилади ва қаршилик ҳаракати қатнашчилари қириб ташланади. Бойқаро ва унинг уч ёрдамчисига зўрлаб хандақ (гўр) қаздирилиб, шу хандақда отиб ташланади. Ғиждувон яна қизил армия қўшинлари томонидан эгалланиб, аҳолидан қаттиқ ўч олинади, «босмачи» деб гумон қилинган юзлаб кишилар қаттиқ жазоланади.

Ўша йилнинг 4—6 июн кунларида қизил армия қўшинлари Бухоронинг ғарбидаги қадимий Вардонзе, Варахша харобаларида жон сақлаб турган Ҳамро Полвон тўдасини тугатишни охирига етказиб, уларни бутунлай тор-мор этади. Ҳамро Полвон ва яна икки қўрбоши жанг майдонида шаҳид бўладилар.

1923 йил август-ноябр ойларида Абдул Қаҳҳорнинг сипоҳилари янада заифлашиб қолади. У ўзининг фаолияти давомида қарши ҳужумга ўтмасдан фақатгина ҳимояланиб ўз таъсиридаги туманларга ғайридинлар киришининг олдини олишга интилаганди. Агар уларга душман ҳужум қилган тақдирдагина ноилоҳ тенгсиз жангларда иштирок этарди. Бу тенгсиз жанглар унинг юзлаб ва юзлаб сафдошларининг ёстиғини қуритмоқда эди.

Шўро ҳукумати ва унинг қизил армияси қаршилик ҳаракати қатнашчиларига нисбатан қилган шафқатсизликлари Ғарбий Бухородаги вазиятни тубдан ўзгартирмади. Чунки маҳаллий халқ Абдул Қаҳҳор лашкарларини доим қўллаб турди ва унинг сафларини тўлдирди. Ўша пайт халқни ранжитган кўнгилсизликлардан бири Қизил Армия қўшинларининг маҳаллий аҳолига нисбатан қўллаган ёвузлигидир. Улар қаршилик ҳаракати иштирокчиларининг асирга олинган қисмини аямасдан отиб ташлар ва уларнинг бутун авлодини қамоққа олиб қийноққа солар эдилар. Шундай воқеалардан бири 1923 йил ноябр ойда Ғамхўр (Ғиждувон билан Конимех оралиғида) қишлоғида содир бўлади. Қишлоққа яши-

ринган 10—12та қаршилик ҳаракати иштирокчиларини топиш учун бутун қишлоқ аҳолисини қизиллар азоблайдилар. Натижада тинч аҳолидан 14 киши ўлади, 10 киши оғир жароҳатланади. Бундай кўплаб мисолларни кекса ёшдаги маҳаллий аҳоли ҳамон ёдидан чиқарган эмас. Ғишти, Пармез, Ванғозе, Полонзе, Боғчагозда ҳам шундай ҳодисалар такрорланган.

1924 йил ёз ва куз ойларида қизил армия қўшинлари Мулла Абдул Қаҳҳор лашкарларини таъқиб қилиб қарийб унинг ихтиёридаги ҳамма қўрбошиларини отиб ташлайди. Тинч аҳолига ҳам қаршилик ҳаракатида иштирок этгани ва ёрдам бергани учун қаттиқ чоралар кўрилади. Бозор майдонларидаги мачит ва бошқа аҳоли тўпландиган жойларда ҳаракат қатнашчилари ва уларнинг оила аъзоларидан намойишкорона ўч олинади. Шу йилги муваффақиятсизликлар натижасида Мулла Абдул Қаҳҳор Қизилқумнинг Варажон деб аталган қишлоғига бориб яширинади, аммо қизиллар уни таъқиб қилиб келиб, сентябрнинг ўрталарида Қуруқсой чангалзорларида охириги жанг бўлиб ўтади. Бунинг натижасида 140 киши нобуд бўлади. Абдул Қаҳҳор қаттиқ яраланади ва унинг укаси Митонполвон яраланган лашкарбошини жанг майдонидан олиб қочишга улгуради. Улар бир неча кун ичида Азизобод қишлоғига етиб келадилар.

Лекин Мулла Абдул Қаҳҳорнинг ҳаётини сақлаб қолишнинг ҳечам иложи бўлмайди. Унинг жасади ўзи туғилган қишлоғи Саиткентга дафн этилади (Ғиждувон яқинида).

1925 йилнинг бошларида Шўролар ҳукумати «Ислом лашкарлари» иштирокчиларининг рўйхатини олади ва 700 киши март ойда Тошрабботнинг шимолидаги Бодуғи (Ўрта Осиёдаги энг машҳур туя бозори ҳам шу ерда бўлган) қишлоғига олиб келиниб, отиб ташланади. Жумладан, Мулла Абдул Қаҳҳорнинг укалари — Митонполвон, Наимполвон, Амин ва қўрбошилари Азизбой, Қосим Ясавуллар ҳам. Шундай қилиб қизил армиянинг шафқатсиз зарбалари натижасида фақатгина 1923 йил ноябридан то 1925 йил бошларигача 4961 қаршилик ҳаракати иштирокчиси қириб ташланиб, 3307 киши асир олинади. Афсуски бу асирларнинг кейинги тақдири нима бўлгани бизга тўлиқ маълум эмас.

Бу салбий воқеалар собиқ «Ислом лашкарлари» иштирокчиларини ва аҳолини ранжитади. Энди улар шўро ҳукуматининг қўлига тушмасликлари учун кичик-кичик тўдаларга бирлашиб, тирикчилик ўтказиш билан шуғулландилар ва бу ҳол қарийб 30-йилларнинг ўрталаригача давом этади.

Шундай қилиб биз фақат Ғарбий Бухорода ҳаракат қилган Мулла Абдул Қаҳҳор бошчилигидаги «Ислом лашкарлари»нинг фаолияти тўғрисида ҳикоя қилдик. Юқорида гувоҳи бўлганимиздек, Шўро ҳукумати ва унинг армияси ўз ери, ор номуси ва динини ҳимоя қилган кишилардан шундай ўч оладилар. Натижада «босмачилик» деб номланган бу халқ ҳаракати аста-секин батамом сўниб боради.

Мана бу «инсонпарвар» қизил аскарнинг (ўнгдан иккинчи) таёққа бир разм солин!

(Арх.

га.

Умар РАШИДОВ,
Бухоро Давлат педагогика
ор коҳинлар.

